

SAGAN HANDAN SÖGUNNAR

1

Á síðari hluta tólftu aldar var í klaustrinu á Þingeyrum munkur að nafni Oddur. Í Landnámu er faðir hans nefndur Há-Snorri og ætt hans rakin til Steingríms landnámsmanns í Steingrímsfirði, en móðir hans sögð Álfðís Gamla-dóttir og ætt hennar rakin til Þórodds landnámsmanns í Hrutafirði (*ÍF* I:199, 211–12), en um ævi hans er ekki annað vitað en að hann var prestur og munkur og var um tíma 'í óyndi og vildi á brott úr munklífinu' (*ÓIOFJ*:243, sbr. Hofmann 1984:142–51), en tók sig á og samdi á latínu sögu af Ólafi Tryggvasoni (*ÓIOFJ*:i–iii, 242–43, 261). Finnur Jónsson taldi vafalaust að Oddur hafi verið Hrutfirðingur (*ÓIOFJ*:i), en ekki er vitað hvenær hann var fæddur, né heldur hvenær hann dó. Líklegast er talið að hann hafi samið sögu Ólafs Tryggvasonar á síðasta áratug tólftu aldar. Frumgerð sögunnar er glötuð, en íslensk þýðing varðveitt í tveimur gerðum og broti úr hinni þriðju.

Í sögu Odds Snorrasonar er að sjálfsögðu margt sagt af kristniþóði Ólafs konungs Tryggvasonar í Noregi. Þar er meðal annars stutt frásögn af tveimur norskum mönnum sem komu vestan af Englandi og 'hét annar Haukur, en annar Sigurður' (*ÓIOFJ*:130). Konungur bauð þeim að halda rétta trú og sið kristinna manna, en þeir neituðu og gáfu sig ekki þótt konungur léti setja þá í bönd. En að liðnum þremur nóttum, þá voru þeir á brottu og fundust ekki og spurðist ekki til þeirra fyrir en fáum mánuðum síðar, að sást til þeirra norður á Hálogalandi með Háreki í Þjóttu (*ÓIOFJ*:130–31).

Litlu síðar í sögunni segir að þeir Sigurður og Haukur tældu Hárek með sér á skip og fóru með hann á fund Ólafs Tryggvasonar, sem boðaði Háreki trú, en hann var tregur til, þar til konungur bauð honum vald yfir fjórum fylkjum. Þá var hann skírður ásamt Sigurði og Hauki, en konungur bað hann að segja engum norður á Hálogalandi 'þá hluti er í höfðu gerst' (*ÓIOFJ*:139). Hárekur sveik síðan Eyvind kinnrifu í hendur Ólafi konungi (*ÓIOFJ*:139–40).

Í þessum köflum í sögu Odds munks örlar á frásagnartækni sem nánar verður rædd hér á eftir. Ekkert er um það sagt hvernig þeim Sigurði og Hauki

tókst að komast úr böndum og sleppa ósédur norður á Hálogaland, en njótendum sögunnar er ætlað að skilja af því sem síðar segir, að það hafi verið Ólafur konungur sjálfur sem leysti þá og sendi norður í þeim erindum að koma Háreki í Þjóttu á hans fund.

Þessi sama frásögn er í Ólafs sögu Tryggvasonar í Heimskringlu, en miklum mun betur sögð. Sigurður og Haukur eru nefndir til sögunnar á svipaðan hátt og í sögu Odds, sagðir háleyskir 'og höfðust mjög í kaupferðum' (*ÍF* XXVI:320), en síðar í kaflanum eru þeir sagðir bræður. 'Þeir höfðu farið eitt sumar vestur til Englands' (s.r., s.st.), en á leið heim aftur urðu þeir fyrir liði Ólafs konungs á Norð-Mæri. Ólafur konungur boðaði þeim kristni, en þeir neit-uðu, og stóðaði ekki þótt konungur talaði fyrir þeim, eða hótaði þeim meiðslum og dauða. Hann lét þá setja þá í járn og hafði þá um hríð með sér í fjötrum.

Og á einni nótt hurfu þeir í brott, svo að engi maður spurði til þeirra eða vissi með hverjum hætti þeir komust í brott. En um haustið komu þeir fram norður með Háreki í Þjóttu (*ÍF* XXVI:320).

Síðan kemur öllu nákvæmari frásögn heldur en hjá Oddi af því hvernig þeir komu Háreki í Þjóttu á konungs fund, og í Heimskringlu neitar Hárekur að taka við kristni. Konungur lét hann þá fara lausan og fékk honum

skútu góða, röru á borð tíu menn eða tólf, lét það skip búa sem best að öllum föngum. Konungur fékk Háreki þrjá tigu manna, vaskra drengja og vel búinna (*ÍF* XXVI:322).

Sigurður og Haukur urðu eftir hjá konungi og voru skírðir, en Hárekur sveik vin sinn, Eyvind kinnrifu, í hendur konungsmanna sem fóru með hann til Ólafs konungs. Eyvindur neitaði kristni og var drepinn, en Hárekur og allt hans lið tók síðar við trú (*ÍF* XXVI:322–24).

Í Ólafs sögu Tryggvasonar hinnu mestu er þessi frásögn tekin lítt breytt eftir handriti af Heimskringlu, en þó að nokkru umsamin og aukin, ef til vill með stuðningi af annarri heimild. Á eftir frásögn af hvarfi Sigurðar og Hauks 'svo að engi maður spurði til þeirra og engi vissi með hverjum hætti þeir hefði í braut komist' er þessi viðbót:

Þvíáð þar lágu eftir fjötramir óbrottnir, og læst húsinu er þeir höfðu inni verið. Töluðu menn þar margt til. Konungur sjálfur var fátæðinn um þenna hlut og taldi þó nokkuð á varðmennina er gætt skyldu hafa; virði

hann þeim bæði til vangeymslu og óskynsemdar, er þeir urðu eigi varir við brautferð þeirra (*ÓlTrEA* II:92).

Í Heimskringlu er Ólafur konungur látinn setja eins konar leiksýningu á svið. Hann boðar Sigurði, Hauki og Háreki trú, en njótendum sögunnar er ætlað að skilja hið ósagða, að konungur hefur fengið þá til að neita trúnni þegar aðrir heyrðu til, og þessi afstaða þeirra á síðan að fréttast norður á Hálogaland. Einnig er njótendum sögunnar ætlað að ráða þá gátu hvernig Sigurður og Haukur gátu losnað úr böndum og sloppið óséðir úr varðhaldinu, en auðvitað vaknar sá grunur að Ólafur konungur sjálfur hafi sleppt þeim lausum og sent þá norður á Hálogaland með þeim erindum að koma Háreki á hans vald. Einnig að Hárekur hafi lofað Ólafi konungi að svíkja Eyvind kinnrifu í hans hendur. Þarna er sem sagt notað sú frásagnartækni sögumanns að láta áheyrendum sínum eftir að ráða í það sem hann lætur ósagt og gefa þeim kost á að velta ótruflaðir fyrir sér og ræða sín í milli hvernig í öllu liggur og njóta þess að ljúka sögunni.

Ég hef grun um að þessi frásögn af Sigurði og Hauki sé eldri en nokkurt þeirra rita sem varðveita hana; hún lítur út fyrir að vera nær frumgerð í Heimskringlu en í Ólafs sögu Odds, einkum frásögnin af tilraunum Ólafs konungs til að kristna Hárek í Þjóttu, og vel má vera að leifa af eldri gerð sjái stað í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu. Viðbótin þar er ekki í þeim stíl sem yfirleitt einkennir viðauka sögusmiðsins við texta sem hann hefur tekið eftir rituðum heimildum. En um texta Heimskringlu er tvennt til: Annaðhvort að Snorri hafi samið þessa kafla með hliðsjón af Ólafs sögu Odds, eða að hann hafi stuðst við aðra og eldri heimild, sem mér finnst trúlegra.

Angi af þessari frásagnartækni er í Fagurskinnu þar sem segir frá Hákon jarli Sigurðarsyni, að hann flýði fyrir Gunnhildarsonum úr Noregi og var með Haraldi Gormssyni í Danmörku. Þar segir að Hákon jarl tók sótt hættlega og lá lengi vetrar. Þann vetur bruggaði hann banaráð bæði Haraldi konungi gráfeldi og Gull-Haraldi Knútssyni, bróðursyni Haralds Gormssonar (*ÍF* XXIX:104–10). Í Fagurskinnu er veikindum Hákonar lýst og tekið fram að 'neyti lítt matar og drykks og svaf lítið. Ekki hafði hann stranga verki' (*ÍF* XXIX:104), en að öðru leyti er ekki einu orði vikið að því að Hákon jarl hafi gert sér upp veikindi og þá heldur ekki í hvaða tilgangi það hafi verið. En lesanda er ætlað að skilja að veikindi Hákonar hafi verið uppgerð og hann hafi látið spyrjast til Noregs að hann lægi vitlaus og dauðvona í Danmörku, vegna þess að þá mundi auðveldara að tæla Harald gráfeld til Danmerkur ef hann sæi að sér mundi ekki stafa nein hætta af Hákon jarli. Þessi frásögn er umsamin í Heims-

kringlu. Þar er einungis sagt að Hákon jarl lagðist í rekkju af áhyggjum, en veikindi eru ekki nefnd fyrr en sendimenn Haralds Gormssonar koma á fund Haralds gráfeldar: 'Segja þeir þau tíðendi að Hákon jarl er í Danmörk og liggur banvænn og nær örviti' (*ÍF* XXVI:236).

Allt öðru vísi er farið að í Heimskringlu þar sem segir af brögðum Haralds harðráða þegar hann vann fjórðu borgina á Grikklandi (*ÍF* XXVIII:80–81). Hliðstæð frásögn er í Morkinskinnu (*MorkFJ*:72–77) og Fagurskinnu (*ÍF* XXIX:232–33). Í Fagurskinnu og einkum í Morkinskinnu er í upphafi sagt frá ráðagerðum Haralds að setja á svið veikindi sín og dauða, en í Heimskringlu er skýrt tekið fram að Haraldur konungur fékk sjúkleik og síðar að lát hans var sagt um allan herinn, en brögðum Haralds ekki ljóstað upp fyrr en í lok frásagnar. Þarna hafa fræðimenn, til dæmis Sigurður Nordal og Hallvard Lie, talið að Snorri Sturluson hafi endursamið og bætt um frásagnir heimilda sinna, enda má segja að sú ályktun liggi beint við (Sigurður Nordal 1920:202–03, 233, Lie 1937:36–44). En ég er ekki handviss um að hægt sé að útiloka þann möguleika að þessi frásögn af brögðum Haralds harðráða hafi verið til í eldri heimild en Morkinskinnu og Fagurskinnu og að Snorri hafi fylgt þeirri heimild.

2

Við skulum líta í Færeyinga sögu. Sagan er grein af þeim meiði íslenskra miðaldabókmennta sem flokkast undir Íslendingasögur, en er að því leyti einstök, að í henni er beitt af miklu listfengi þeirri frásagnartækni, að láta njótendur hennar ráða í það sem höfundurinn lætur ósagt og taka þannig í raun þátt í því að semja söguna með höfundi. Bjarni Aðalbjarnarson hefur fjallað rækilega um þessa frásagnartækni höfundar Færeyinga sögu í inngangi að öðru bindi útgáfu sinnar af Heimskringlu (*ÍF* XXVII:xlíi–xlvii), en einnig tók Peter Foote (1984:174–182) þessi listbrögð söguhöfundar til umræðu á þann hátt að ekki verður um bætt.

Ég mun hér á eftir ræða einstök dæmi um þessa frásagnarlist í Færeyinga sögu og taka upp fáeina kafla sem mér finnast einna forvitnilegastir. Ég nota útgáfu mína af sögunni frá 1978 (*FærÓH* 1978).

Í upphafi sögunnar er nefndur Þorbjörn Götuskeggur og tveir synir hans, Þorlákur og Þrándur. Eftir lát Þorbjörns skiptu synir hans með sér arfi 'og vildi hvortveggi hafa heimabólið í Götu, því að það var hin mesta gersimi. Þeir lögðu hluti á, og hlaut Þrándur' (56).

Hér er alls ekki gefið í skyn að neitt hafi verið athugavert við að Þrándur vann hlutkestið. En ekki líður á löngu þar til sögumaður hefur dregið upp þá mynd af Þrándi að áheyrendur sjá í hendi sér að hann mundi aldrei tapa hlutkesti, og vitanlega hefur höfundur sögunnar ætlað þeim að sjá það, þótt hann skipti sér ekki af í fyrstu hvað þeir haldi og láti þá ekki gruna neitt fyrr en síðar.

Eftir arfaskiptin skorti Þránd lausafé. Hann seldi þá

á leigu landið í Götu mörgum mönnum, og tók leigu sem mesta, en hann réðst til skips um sumarið og hafði lítinn kaupeyri og fór til Nor-egs og hafði bæjarsetu um veturinn og þótti jafna[n] myrkur í skapi (56–57).

Þessu næst kemur svo frásögnin af athöfnum Þrándar á markaðnum á Haleyri.

Þrándur fór með byrðingsmönnum og kom á Haleyri um sumarið. Þar var þá markaður og mikill mannfjöldi. Þar kom Haraldur konungur blátönn, og eru nefndir tveir hirðmenn hans, bræðurnir Sigurður og Hárekur:

Þessir bræður gengu um kaupstaðinn jafnan og *vildu kaupa sér gullhring þann er bestan fengu þeir og mestan. Þeir komu í eina búð þar er harðla vel var um búist. Þar sat maður fyrir og fagnaði þeim vel og spurði hvað þeir vildi kaupa. Þeir sögðust vilja kaupa gullhring mikinn og góðan. Hann kvað og gott val mundu á vera. Þeir spyrja hann að nafni, en hann nefndist Hólmgeir auðgi (57).

Og hér er vert að doka við og taka vel eftir. Þessi ríki kaupmaður er aðeins nefndur hér og ekkert sagt um hvernar þjóðar hann var. Nafnið Hólmgeir var óþekkt á vestur-norrænu málsvæði á miðöldum (Lind 1905–1915:559, *DgP*: 571–74). Þarna skilur sögumaður áheyrendur sína eftir með þá spurningu hvort hann hafi verið danskur, eða var þetta ef til vill Þrándur sjálfur sem hafði gefið sér austur-norrænt nafn? Og ef þetta var Þrándur, hvaðan kom honum þá búðin og gersemarnar, þar á meðal digur gullhringur? Ég vík aðeins að honum síðar. En sagan heldur áfram:

Brýtur hann nú upp gersimar sínar og sýnir þeim einn digran gullhring, og var það gersimi sem mest, og mat svo dýrt að þeir þóttust eigi sjá hvort þeir munu allt það silfur fá, er hann mælti fyrir, þegar í stað, og beiddu hann fresta til morgins, en hann játaði því. Nú gengu þeir í burt við svo búíð, og leið af sú nótt. En um morguninn gengur Sigurður í

brott úr búðinni, en Hárekur var eftir. Og litlu síðar kemur Sigurður utan að tjaldskörum og mælti: 'Hárekur frændi,' sagði hann; 'seldu mér sjóðinn skjótt, þann er silfrið er í, það er við ætluðum til hringkaupsins, því að nú er samið kaupið, en þú bíð hér meðan og gæt hér búðarinnar. Nú fær hann honum silfrið út í gegnum tjaldskarinnar. Nú litlu síðar kemur Sigurður í búðina til bróður síns og mælti: 'Tak þú nú silfrið; nú er samið kaupið.' Hann svarar: 'Ég fékk þér silfrið skömmu.' 'Nei,' segir Sigurður; 'ég hefi ekki á því tekið.' Nú þræta þeir um þetta. Eftir það segja þeir konungi til. Konungur skilur nú, og aðrir menn, að þeir eru stolnir fénu (57–58).

Hér skilur sögumaður áheyrendur eftir án nokkurrar vísbendingar um hver það var sem stal silfrinu. Ef við stönsum hér og tökum þátt í leiknum með sögumanninum og setjum okkur í spor þeirra sem hvorki hafa lesið þessa sögu fyrr né heyrt hana lesna mundum við líklega helst gruna Sigurð sjálfan eða Hólmgeir auðga. Ef Sigurður var þjófurinn hefði hann varla fallist á að leggja málið fyrir konung. Hólmgeir er líklegri, hann veit að þeir bræður hafa safnað silfri daginn áður og auðvitað gat hann fylgst með hvenær Sigurður yfirgæfi tjaldið. Við tökum einnig eftir því að hann hafði talað við Sigurð og gat þess vegna hermt eftir honum. Hverjir aðrir gátu vitað um þessi fyrirhuguðu hringkaup bræðrana? Silfur hafa þeir væntanlega fengið að láni hjá félögum sínum og ef til vill sagt þeim til hvers það var ætlað, en enginn þeirra er nefndur í sögunni og augljóst að sögumaður hefur ekki ætlast til að neinn þeirra væri grunaður. Hins vegar skilur hann áheyrendum eftir eina smugu. Þar sem hann nefnir bræðurna til sögunnar segir hann að þeir 'gengu um kaupstaðinn jafnan og vildu kaupa sér gullhring þann er bestan fengu þeir og mestan' (57). Auðvitað gat verið að einhver veitti þessu athygli og sæi þarna veiðivon. Gátan er enn sem komið er óráðin og ekki um annað að gera en lesa áfram og sjá til hvort lausnin finnist:

'Nú leggur konungur farbann, svo að engi skip skulu sigla burt svo búíð' (58). Og þá kemur Þrándur til sögunnar, býðst til að finna ráð til að menn losni af markaðnum, en ráðið var ekki ókeypis. Leggur síðan til á þingi daginn eftir að allir þeir sem þar voru staddir skyldu skjóta saman til að bæta bræðrunum skaðann. Þetta var gert og gekk af mikið fé, og fékk Þrándur fjórðung þess fjár fyrir þetta ráð sitt, en auk þess fékk hann, samkvæmt sögunni, frá hverjum Norðmanni sem var á markaðnum eyri silfurs að launum fyrir að finna ráð til þess að þeir losnuðu þaðan. En fé það sem hann fékk á markaðnum segir sagan að var svo mikið, að trautt kom markatali á. Þar með vaknar sá grunur að

hann hafi aflað einhvers meira en beinlínis er tekið fram í sögunni og freistandi að spyrja hvort silfrið sem hvarf frá bræðrunum hafi verið hluti af því mikla fé sem Prándur lagði á byrðing mikinn og góðan sem hann keypti í Norgegi og sigldi á heim til Færeyja. Sögumaður skiptir sér ekki af hvernig áheyrundur hans leysa þá gátu, og hann hefur séð til þess að þeir fái ekkert að vita hver þessi Hólmgeir auðgi var eða hvað varð um hann og þennan stórkostlega gullhring sem hann hafði til sölu. Hann nefnir aðeins að bræðrunum var bættur skaði sinn, en ekki að þeir hafi þá farið og keypt hringinn. Hvers vegna ekki? Var búðin og hringurinn ef til vill ekki annað en sjónhverfingar og Hólmgeir reyndar Prándur sjálfur? Hér fer höfundur Færeyinga sögu allt öðruvísi að en til dæmis Agatha Christie; hann leggur fyrir okkur gátu, en hann lætur okkur ekki hafa neina óvænta lausn í lokin, heldur skilur hann okkur eftir með gátuna óráðna.

Höfundur sögunnar kemur okkur í svipaðan vanda í köflum, sem því miður eru ekki varðveittir í frumgerð, heldur einungis í Ólafs sögu helga eftir Snorra Surluson (*FærÓH* 1978:138–52). Þar segir frá því að Ólafur konungur helgi stefndi höfðingjum Færeyinga á sinn fund, þar á meðal Prándi í Götu sem ‘bjóst til ferðar; en er hann var búinn mjög, þá tók hann fælisótt þá er hann var hvergi fær, og dvaldist hann eftir’ (139). Fælisótt er ekki nefnd í nútíma læknisfræði, en í einu handriti stendur bráðasótt í stað orðsins fælisótt. Hinir færeysku höfðingjarnir fóru á fund Ólafs konungs og neyddust til að samþykkja allt sem hann bauð þeim, þar á meðal að gjalda honum skatt af Færeyjum. Konungur lét búa skip og sendi menn á til Færeyja að taka þar við skatti:

Þeir urðu ekki snemmbúnir og fóru er þeir voru búnir, og er frá ferð þeirra það að segja, að þeir koma eigi aftur og engi skattur á því sumri er næst var eftir, þvíáð þeir höfðu ekki komið til Færeyja; hafði þar engi maður skatt heimtan (139–140).

Næsta sumar sendi konungur annað skip eftir skatti og menn með, en hvortveggja hvarf, bæði skip og menn.

Sögumaður nefnir enga ástæðu fyrir því að þessi skip týndust, en gefur þó mjög varlega í skyn að ekki hafi verið um venjuleg sjóslýs að ræða. Ólafur konungur frétti af fyrra skipinu að ‘það hafði hvergi til landa komið, svo að spurt væri’ (140), og um seinna skipshvarfið segir: ‘og voru þar margar getur á, hvað af skipum þeim myndi orðið’ (140). Þarna velur sögumaður orðalag af mikilli kostgæfni: ‘svo að spurt væri’, ‘og voru þar margar getur á’, og ýtir

undir grun áheyrenda sinna, að ef til vill hafi einhverjir vitað meira en þeir vildu segja, enda þótt ekkert spyrðist um hvað af skipum og mönnum þessum hafi orðið. Og sögumaður lætur Ólaf konung gruna þetta sama. Konungur sendi boð til Færeyja að einhver þeirra hirðmanna hans, Gilli lögsögumaður, Leifur Össurarson eða Þórólfur Sigmundarson úr Dímon, skyldu koma á hans fund. Þeim þótti líklegt að konungur vildi spyrja um þau tvö skip og menn sem hann hafði sent til Færeyja eftir skatti, og ákváðu að Þórólfur skyldi fara, og þar á eftir kemur einn kostulegasti kafli sögunnar, þar sem segir frá Þrándi, að hann fékk frændur sína til að sigla með ullarfarm til Noregs. Annað erindi þeirra er ekki nefnt. En þegar þeir Þórólfur og frændur Þrándar koma til Noregs er Þórólfur veginn. Höfundur lætur konung túlka grunsemdir okkar, að þar hafi Sigurður Þorláksson, frændi Þrándar, verið að verki, en hann verst ásökunum konungs af mikilli kænsku og sleppur aftur til Færeyja. Ég mun ekki fjalla nánar um atburðarásina og frásagnatækni höfundarins í þessum kafla; það hefur Peter Foote gert í áður nefndum fyrirlestri sínum (1984:177–79). En ég vík nánar að síðustu tilraun Ólafs helga til að fá skatt af Færeyjum.

Á húspingi næsta vor eftir víg Þórólfs talaði Ólafur konungur um mannskaða þann er hann hafði látið af Færeyjum. ‘En skattur sá’, segir hann, ‘er þeir hafa mér heitið, þá kemur ekki fram’ (146). Hann vildi enn senda menn til Færeyja. ‘En þar komu þau svör í mót, að allir menn töldust undan förinni’ (146), þar til Karl mærski, sem hafði verið víkingur og hinn mesti ránsmaður og enginn vinur konungs, bauðst til að fara þessa för.

Hér hefur sögumaður gripið til minnis sem einnig er notað í Jómsvíkinga sögu þar sem segir frá Þorkatli miðlang. Kjarni þess er að ræningi og illgerðamaður kemur til höfðingja sem áður hefur sóst eftir lífi hans, veitir honum lið og er drepinn.

Mæra-Karl kom til Færeyja og var vel tekið af Leifi og Gilla sem buðu honum til sín ‘og að flytja örendi hans og veita honum slíkt traust sem þeir hefði föng á’ (148). En um Þránd hefur sögumaður þetta að segja:

Litlu síðar kom þar Þrándur og fagnaði vel Karli: ‘Em eg’, segir hann, ‘feginn orðinn er slíkur drengur hefir komið hingað til lands vors með örendi konungs vors, er vér erum allir skyldir undir að standa. Vil eg ekki annað, Karl, en þú farir til mín til veturvistar og það með þér allt þíns liðs, er þinn vegur væri þá meiri en áður’ (148).

En Karl hafði áður lofað að fara til Leifs, en semur við Þránd að hann dragi saman skattinn um Austurey og svo um allar Norðureyjar.

Nú er sögumaður komins svo langt í frásögninni að hann getur búist við að áheyrendur hans hafi kynnst Þrándi að því marki, að þeir eigi von á að hann fari að undibúa einhver svikræði við Karl. Og þess er ekki langt að bíða:

Um vorið eftir fékk Þrándur í Götu vanheilsu mikla, hafði augnaþunga og þó enn kramar aðrar; en þó bjóst hann að fara til þings, sem vandi hans var. En er hann kom á þingið og búð hans var tjölduð, þá lét hann tjalda undir svörtum tjöldum innan af, til þess að þá væri síður skíð-dræpt (148–49).

Enn lætur sögumaður ekkert uppi um hvað Þrándur hafi í hyggju, en gefur þó í skyn að Leifur gruni hann um græsku og lætur hann þess vegna haga inn-göngu þeirra Karls í búðina þannig að Þrándur komi engum svikum við. En þegar Leifur krefur Þránd um skattinn fær hann honum fyrst silfur sem Leifur hefur þessi orð um: 'Það hygg eg, að hver sá peningur er illur er í Norður-eyjum, að hér muni kominn' (150). Þrándur kenndi frændum sínum um þessi svik, kallaði þá ekki meðalmanníðinga, og fékk Leifi annan sjóð, litlu skárri, sem hann vildi ekki taka konungi til handa. — Og nú heldur sögumaður áfram með leikinn. Gautur rauði bregður Þrándi um hugleysi: 'Satt er hið forn-kveðna: Svo ergist hver sem eldist. Svo er þér og, Þrándur: lætur Karl hinn mærska reka fé fyrir þér í allan dag' (150). Þá grípur Þrándur tækifærið og eys skömmum yfir frændur sína, en fær Leifi þriðja sjóðinn með ágætu silfri. Þá skilar Þórður lági sínu hlutverki: 'Eigi hljótu vér meðalorðaskak af honum Mæra-Karli, og væri hann launa fyrir verður' (151). Leifur og Karl tóku við þessu silfri, og bað Leifur Þránd að fá til mann að sjá reislur, en Þrándur bað Leif að sjá fyrir hans hönd.

Og nú kemur einn listilegasti kafli sögunnar:

Gengu þeir Leifur þá út og skammt frá búðinni; settust þeir þá niður og reiddu þá silfrið. Karl tók hjálm af höfði sér og hellti þar í silfri því er vegið var. Þeir sá mann ganga hjá sér og hafði refði í hendi og hött síðan á höfði, heklur græna, berfættur, knýtt línbrókum að beini. Hann setti niður refðið í völlu og gekk frá og mælti: 'Sé þú við, Mæra-Karl, að þér verði eigi mein að refði mínu.' Litlu síðar kom þar maður hlaupandi og kallaði ákaflega á Leif Össurason, bað hann fara sem skjótast til búðar Gilla lögsögunnars; — 'þar hljóp inn um tjaldskarar Sigurður Þorláksson og hefir særðan búðarmann hans til ólffis.' Leifur hljóp þegar upp og gekk á brott til fundar við Gilla; gekk með honum allt

búðarlið hans, en Karl sat eftir. Þeir Austmenninir stóðu í hring um hann. Gautur rauði hljóp að og hjó með handöxi yfir herðar mönnum, og kom högg það í höfuð Karli, og varð sár það ekki mikið. Þórður lági greip upp refðið er stóð í vellinum og lýstur á ofan öxarhamarinn svo að öxin stóð í heila. Þusti þá fjöldi manna út úr búð Þrándar. Karl var þaðan dauður borinn (151–152).

Hér lætur sögumaður áheyrendum sínum eftir að ráða eina torræðustu gátu sögunnar: Hver var maðurinn með refðið? Hið eina sem hann lætur uppi til lausnar gátunni er lýsingin á búnaði mannsins, og þá er engu líkara en að hann geri ráð fyrir að áheyrendur hans þekki Völsunga sögu. Þar segir frá því að maður gekk í höll Völsungs konungs þegar þar var setið að brúðkaupi Signýjar og Siggeirs; honum er lýst á þessa leið:

Sá maður er mönnum ókunnur að sýn. Sá maður hefir þessháttar bún-
ing, að hann hefir heklur flekkótta yfir sér. Sá maður var berfættur og
hafði knýtt línbrókum að beini ... og hött síðan á höfði (*Völsunga
saga*:6).

Í Völsunga sögu er augljóst að þessi lýsing á við Óðin, og höfundur Færeyinga sögu gerir okkur þann grikk að lýsa manninum með refðið þannig að við gæt-
um haldið að þar hafi Óðinn verið á ferð. Í Norna-Gests þætti birtist Óðinn með laufsprotu í hendi og í Örvar-Odds sögu með reysprotu, en í Færeyinga sögu er þessi tvífarir Óðins með refði í hendi. Og hvað var *refði*? Ég hef í út-
gáfu minni af Færeyinga sögu 1987 giskað á að refði hafi verið eins konar *scepter*, veldistákn (*FærÓH* 1987:ccxxxvi–ccxxxvii). Við setjum okkur í spor áheyrenda sögumanns og reynum að feta okkur áfram: Sigurður Þorláksson vinnur á búðarmanni Gilla lögsögumanns til þess að Leifur og hans menn yfirgefi Karl. Þegar það hafði tekist hljóp Gautur rauði að með handöxi, og við verðum að gera ráð fyrir að Þórður lági hafi fylgt honum fast eftir, en hvernig vissi hann af refðinu sem stóð í vellinum? Ekki held ég að sögumaður ætli áheyrendum sínum að trúá því að Óðinn hafi sagt honum frá refðinu. Og við förum að gruna Þránd, að hann hafi tekið á sig gerfi Óðins, í fyrsta lagi til þess að hann þekktist ekki, en í öðru lagi til þess að menn Karls og Leifs héldu að þar hafi Óðinn verið á ferð og þyrðu þess vegna ekki að snerta refðið sem hann stakk í völlinn. Í sögunni er ekki nefnt hvaðan maðurinn kom eða hvert hann fór þegar hann hafði stungið refðinu í völlinn. Áheyrendur eru sem sagt staddir í leikhúsi þar sem sagan gerist á sviðinu, en um það sem er utan sviðs-

ins fá þeir ekkert að vita og verða sjálfir að segja sér hvað þar hafi átt sér stað. Þrándur undirbýr leikinn vandlega, gerir sér upp veikindi, skapar sér ástæðu til að úthúða frændum sínum, gefur þeim þar með tilefni til að kenna Karli um skammirnir sem þeir fá og hóta honum launum fyrir, en sér síðan til þess að þeir eigi allir sinn hlut í vígi Karls og lætur illa yfir því að lokum. Honum sjálfum er ekki hægt að kenna um neitt. En um þetta hefur sögumaður ekki eitt einasta orð. Við höfum setið og hlustað og það er okkar að ræða það sem við höfum heyrt og reyna að skilja og fylla í eyðurnar eins og við höfum vit til, en sjálfur situr sögumaður hjá og segir líklega eins og bóndinn í Þjóðsögunni: 'Nú skyldi ég hlæja væri ég ekki dauður' (*Þjóðsögur JÁ* II:513–14).

En þótt við þykjumst sjá að maðurinn með refðið hafi verið Þrándur sjálfur höldum við áfram að spyrja: Hvaðan kom honum refðið? Refðið var veldis-tákn konunga og höfðingja. Þrándur var bóndi, vildi fyrir hvern mun ekki heyra undir konung eða gjalda konungi skatt. Hvað meinar sögumaður með því að láta hann hafa refði? Refði hans verður skattheimtumanni konungs að bana þegar hann hefur tekið hjálminn af höfði sér og hellt í hann silfri konungsins. Er refðið þar með orðið að tákni bóndans, — almúgans sem vill vera frjáls? Ég hef fjallað um víg Mæra-Karls í lítilli grein sem ég birti í fjölrituðu afmælisriti til Peter Foote 26. maí 1984 (*Ólafur Halldórsson* 1984:45–50). Þar gerði ég ráð fyrir að höfundur sögunnar hafi ætlað okkur að draga þennan lærdóm af vígi Mæra-Karls:

Hann [þ.e. Mæra-Karl] var 'víkingur og hinn mesti ránsmaður, ... maður ættstór og mikill athafnarmaður, íþróttamaður og atgervimaður um marga hluti.' Samt sem áður sat hann grafkyrr, þegar Gautur rauði hafði sært hann litlu sári með handöxi, og beið eftir því að Þórður lági gripi upp refðið og lysti ofan á öxarhamarinn svo að öxin stóð í heila, en hjálmur hans, sem höfðinu skyldi hlífa, fullur af silfri því sem konungur heimtaði af bændum í skatt. Þannig fer fyrir þeim sem ekki sjá við refði Þrándar í Götu. En af þessu er ljóst, að höfundur Færeyinga sögu hefur stungið henni sem refði í völlinn þar hjá sem staðið var í hring um þá hugmynd að koma landi hans undir erlent vald. — Og þar stendur hún enn (1984:49).

Svipaðri frásagnartækni og þeirri sem einkennir Færeyinga sögu bregður fyrir í öðrum ritum. Í tveimur handritum eddukvæða, *Konungsbók*, GKS 2365 4to, og *Bæjarbók*, AM 748 I 4to, er stuttur inngangur að Grímnismálum, og hefst á þessa leið (texti *Konungsbókar*):

Hrauðungur konungur átti tvo sonu; hét annar Agnar, en annar Geirröður. Agnar var tíu vetra, en Geirröður átta vetra. Þeir réru tveir á báti með dorgar sínar að smáfiski. Vindur rak þá í haf út. Í náttmyrkri brutu þeir við land og gengu upp, fundu kotbónda einn. Þar voru þeir um veturinn. Kerling fósttraði Agnar, en karl Geirröð. Að vori fékk karl þeim skip. En er þau kerling leiddu þá til strandar, þá mælti karl einmæli við Geirröð (125).

Í þessari frásögn veur sögumaður engan grun hjá áheyrendum um að rás atburða sé ekki fullkomlega eðlileg: Vindur getur skolið á hvenær sem er, bátinn með strákana rekur fram í myrkur, þeir vita ekki hvar þeir lenda, ekkert undarlegt við það þótt þeir finni kotbónda og svo sjálfsagt að kotbóndi sá eigi kerlingu, að það þarf ekki að nefna sérstaklega. Ekkert er sagt frá veturvist strákanna hjá karli og kerlingu og ekki minnst á að þau hafi spurt þá að heiti eða hvaðan þeir komi. En að vori þegar þau fylgja þeim til strandar 'þá mælti karl einmæli við Geirröð'. Þar með veur sögumaður forvitni áheyrenda sem fer að gruna að eitthvað búi undir, enda kemur það bráðlega í ljós:

Þeir fengu byr og komu til stöðva föðurs síns. Geirröður var fram í skipi; hann hljóp upp á land, en hratt út skipinu og mælti: 'Farðu þar er smyl hafi þig!' Skipið rak út, en Geirröður gekk *upp til bæjar. Honum var vel fagnað; þá var faðir hans andaður. Var þá Geirröður til konungs tekinn og varð maður ágætur (125).

Sögumaður ætlar áheyrendum sínum að skilja að þetta hafi verið ráð kotkarlsins og hann hafi ekki verið allur þar sem hann var séður, en nefnir ekki beint hver þau karl og kerling voru, heldur lætur hann áheyrendum eftir að ráða það af framhaldi sögunnar:

Óðinn og Frigg sátu í Hliðskjálfu og sá um heima alla. Óðinn mælti: 'Sér þú Agnar fósttra þinn, hvar hann elur börn við gýgi í hellinum. En Geirröður fósttra minn er konungur og situr nú að landi.' Frigg segir: 'Hann er matníðingur sá, að hann kvelur gesti sína ef honum þikkja of margir koma.' Óðinn segir að það er hin mesta lygi. Þau veðja um þetta mál (125).

Í Bæjarbók, þar sem segir að karl fósttraði Geirröð, er þessi viðbót: 'og kenndi honum ráð' (*Sæmundar Edda*:75). Þarna hefur eftirritari fallið í þá

freistni að benda lesendum sínum á það sem þeir áttu sjálfir að sjá; hann hefur ekki kunnað þá list að halda sér saman þar sem við átti. Þetta sama hefur hent höfund Njálu þar sem hann segir frá Njálssonum og Merði Valgarðssyni eftir víg Höskuldar Hvítanesgoða: 'Hann [þ. e. Mördur] fann nær aldri Njálssonu, en þó var styggt með þeim þá er þeir fundust, og var það ráðagerð þeirra' (ÍF XII:283, leturbreyting mín).

Í sögu Egils Skallagrímssonar er hegðun hans, þegar hann vildi fara utan með Þórólfi bróður sínum, ekki skýrð með öðru en að hann hafi í raun verið vandræðaunglingur, en okkur mun ætlað að skilja að hann hafi verið ástfanginn af Ásgerði Bjarnardóttur sem var uppeldissystir hans og fór utan með Þórólfi bróður hans og giftist honum síðar (ÍF II:96, 102–03). Og hvers vegna hleypti Egill annarri brúninni ofan á kinnina, en annarri upp í hárrætur þar sem hann sat í höll Aðalsteins konungs eftir fall Þórólfs? (ÍF II:143.) Takið eftir því! Ennfremur má nefna frásögn Gísla sögu Súrssonar af vígi Vésteins Vésteinssonar sem enn þann dag í dag er óleyst morðgáta (ÍF VI:43–45).

3

Skyld þessari frásagnartækni er sú aðferð sögumanns að segja einungis frá athöfnum og örlögum manna án nokkurra skýringa og nánast engra bendinga um hvað hafi vakað fyrir þeim eða ráðið gerðum þeirra. Með þessari aðferð skilja höfundar njótendur sagnanna eftir villta í galdri sagnalistarinnar og láta ráðast hvort þeir nái áttum. Ég hef fjallað um þessa frásagnartækni í stuttri grein í *Frejas psalter* (Ólafur Halldórsson 1997:138–42). Þar tók ég dæmi úr þremur sögum: Hemings þætti Áslákssonar, Áns sögu bogsveigis og Jómsvikínga sögu í AM 291 4to. Í trausti þess að fáir hafi lesið þessa grein styðst ég við lítt breytta kafla úr henni hér á eftir.

Hemings þáttur Áslákssonar er gefinn út af Gillian Fellows Jensen í Kaupmannahöfn 1962. Hann er varðveittur í þremur gerðum, en engin þeirra heil og ómögulegt að gera sér nákvæma grein fyrir hvernig frumgerð þáttarins hafi verið (*HemGFJ*:cviii–cxii). Í upphafi þessa þáttar segir frá því að Haraldur Noregskonungur Sigurðarson, sem í sögum er nefndur hinn harðráði, var á veislum norður á Hálogalandi. Í þeirri gerð þáttarins sem er varðveitt í yngri hluta Flateyjarbókar segir að Haraldur konungur sendi boð eftir Ásláki bónda í Torgum, og er tekið fram að Áslákur var spekingur mikill. Konungur skipaði honum að gera sér veislu og mundi hann sitja þar þrjár nætur með hundrað

manna liði. Áslákur taldist undan og fann til þrjár ástæður að hann væri ekki fær um að gera konungi veislu, en ekkert dugði, og næsta dag hafði hann búið konungi dýrlega veislu. Daginn eftir bar konungur á Áslák að hann leyndi syni sínum og kvað það varða við lög Ólafs helga. Áslákur neitaði í fyrstu, en eftir vitnisburð Nikulásar Þorbergssonar sem konungur vitnaði til, viðurkenndi hann að hafa átt son sem Hemingur hét, en hann hefði tekið vitfirringu sjö vetra gamall, og kom síðar upp að Áslákur hafði komið honum í fóstur hjá karli og kerlingu fjarri mannabyggðum í hömrum og skógi luktum dal. Næsta ár kom konungur aftur til Ásláks og hótaði að setjast upp hjá honum þar til hann sæi Heming. Þá neyddist Áslákur til að senda eftir syni sínum. Þegar Hemingur kom gekk hann fyrir konung og kvaddi hann vel. Konungur spurði hver hann væri, en Hemingur nefndi sig. Konungur mælti: 'Eigi vildi eg sjá þá húð er þú ert einn hemingur af' (*HemGFJ*:12–13). Haraldur konungur neyddi Heming til að keppa við sig í skotfimi og öðrum íþróttum og reyndi hvað hann gat að fyrircoma honum og hélt raunar að sér hefði tekist það, en Hemingur hélt lífi fyrir kraftaverk og fór síðar til Englands, þar sem hann tók sér annað nafn ('Bjarleifr', *HemGFJ*:50).

Eftir þessa frásögn kemur í þættinum langur kafli um tildrög þess að Haraldur konungur fór með Tósta jarli í herför til Englands. Í þeim kafla segir frá ýmsum undrum og fyrirburðum sem bentu til að Haraldur konungur mundi falla í þessari ferð, en hann tók ekki mark á þeim og þóttist öruggur um líf sitt, þar til er hann spyr Tósta jarl hverjir þeir þrír menn hafi verið sem komu til tals við hann fyrir orrustuna við Stafnfurðubryggju, en þar var Haraldur Guðinason og Helgi Heinreksson og hinn þriðji Bjarleifr (*HemGFJ*:50), og þá loks lætur sögumaður glytta í lykil til skilnings á sögunni: Þegar Haraldur konungur veit hver þriðji maðurinn er segir hann: 'Lítill von var mér þess manns hér, því að eg kenni manninn, og eigi munda eg hingað herferð farið hafa ef eg vissá hann á lífi' (*HemGFJ*:50). En maðurinn var Hemingur Ásláksson.

Í þættinum er ekki vikið einu orði að því hvers vegna Áslákur bóndi í Torgum leyndi Hemingi syni sínum í fóstri fjarri mannabyggðum, né heldur hvers vegna Haraldur konungur lagði allt kapp á að drepa hann. Hið eina sem sögumaður lætur áheyrendum eftir til leiðbeiningar er athugasemd í upphafi þáttarins, að Áslákur bóndi var spekingur mikill, og ef til vill ætlar hann áheyrendum að gruna að Áslákur hafi vitað fyrir að Haraldur konungur mundi sækjast eftir lífi Hemings.

Gillian Fellow Jensen getur þess í inngangi að útgáfu sinni, að í ágripi sem Arngrímur Jónsson lærði gerði af Hemings þætti er sú ástæða gefin fyrir

heimsókn Haralds konungs til Ásláks bónda, að hann hafi fyllst af heiftarlegri öfund þegar hann frétti af frægð Hemings, og hið sama komi fram í færeyskum og norskum danskvæðum:

Although this was obviously what did lie behind Harald's visit to Torgar and must be part of the original tradition about Hemingr, Icelandic prose sources do not say so explicitly (*HemGFJ*:xcviii).

Í Hemings þætti er ekki minnst á neina öfund og enga ástæðu fyrir því að Haraldur vildi Heming feigan. En þegar sögumaður leiðir áheyrendur sína með Haraldi til Stafnfurðubryggju, þar sem hann sér Heming, ætlar hann þeim loks að skilja hvað vakti fyrir honum. Samkvæmt þættinum bar Haraldur Nikulás Þorbergsson fyrir því að Áslákur ætti Heming fyrir son. Haraldur hefur vitað fyrir að Hemingur mundi verða banamaður hans. En galdur sögunnar er í því fólgin, að láta tilraunir hans til að renna þeim sköpum og ryðja þessum væntanlega banamanni sínum úr vegi einmitt verða til þess að Hemingur var á Englandi þegar Haraldur kom þar og varð nær staddur dauða hans, og er mögnuð frásögn af þeim atburði:

Þá mælti Haraldur konungur Guðinason til Hemings: 'Hvar kemur nú heppni þín og harðskeyti er þú skýtur eigi konunginn þar sem þú einkennir hann?' Hemingur segir: 'Ekki dyl eg að eg kenna hann, en eigi þori eg að skjóta hann fyrir Ólafi konungi.' 'Eigi veit eg', segir Haraldur konungur, 'til hvers þú fórt til bardagans ef þú vilt ekki að gera. Nú skjóttu svo að eg mega kenna hann, af því að eg þori fyrir Ólafi konungi að skjóta hann.' Hemingur skýtur þá að konungi með mölluör¹ og kom á hvoftinn, og læsti örina í holdinu. Konungur skar þegar úr örina, en af þessu varð konungur auðkenndur. Haraldur Guðinason skýtur þá í óstina á Haraldi konungi. Sest þá konungur niður (*HemGFJ*:52).

En þegar Haraldur bjóst til að fara til Englands með Tósta jarli tók hann ekki mark á neinum viðvörðunum vegna þess að hann vissi ekki betur en Hemingur væri dauður og taldi sig þess vegna öruggan.

¹ mölluör: lásör, sjá Falk 1914:98–99.

Við lítum næst á Áns sögu bogsveigis, sem er fornaldarsaga, varðveitt í AM 343 a 4to, skinnbók sem sennilega er skrifuð eftir 1450. Sagan er gefin út í Kaupmannahöfn 1829 (*FAS* II:323–62). Þar segir frá Ingjaldi fylkiskonungi í Noregi og hirðmanni hans, Þóri, kappa miklum sem átti sverð það þrískafið sem kallað var Þegn og var allra sverða best, en Þórir var kenndur við sverðið og nefndur Þórir þegn. Bróðir Þóris var Án bogsveigir, afglapi í uppvexti, en allra manna sterkastur. Hann vígði dverg utan steins og neyddi hann til að smíða sér svo sterkan boga að hann væri við hans hæfi og fimm örvar með þeirri náttúru að hann skyldi hæfa í eitt sinn það sem hann vildi með hverri þeirra. Án neyddi Þóri bróður sinn til að taka sig með til Ingjalds konungs.

Ingjaldur konungur hafði átt tvær orrustur við bræður sína tvo sem hétu Úlfur hvortveggi, og fór ósigur í báðum. Nú bjóst hann enn að fara til bardaga við þá og fór á skipum. Þegar Ingjaldur og menn hans gengu á land til bardaga lá Án eftir á skipi, en laumaðist á eftir hernum og skaut Úlfa báða úr launsátri með boga sínum, sinn daginn hvorn. Ör hans stóð föst í brjósti þess bróðurins sem hann skaut síðar og þekktu menn skeytið. Konungur vissi þá hver hafði vegið bræður hans og kvaðst mundu launa honum vel, en Án vissi að konungur mundi drepa sig og kom sér undan. Konungur gerði síðan hvað hann gat til að ráða Án af dögum, en hlaut illt af honum og drap að lokum Þóri bróður hans til að hefna sín.

Í Áns sögu lætur sögumaður áheyrendum eftir að ráða í hvað vakti fyrir Án þegar hann fór með bróður sínum til hirðar Ingjalds konungs og hvers vegna hann vildi ekki fylgja Þóri bróður sínum til bardagans við bræður konungs. Ég veik að þessari frásagnartækni í inngangi að útgáfu minni af Áns rímum, en þá hafði ég ekki áttað mig á að hún hlýtur að vera komin frá sjálfum höfundum sögunnar (*ÍM* II:81–82). Hið eina sem sögumaður hefur látið áheyrendum eftir til skilnings á athöfnum Áns eru orð hans við konungsmenn, þar sem þeir voru á leið til bardagans, og hann segist vita að konungur muni verða banamaður Þóris. En það sem sögumaður annars lætur ósagt og ætlar áheyrendum sínum að fylla þar í eyðurnar er þetta:

Án var forspár og berdreyminn. Hann vissi fyrir að Ingjaldur mundi verða banamaður Þóris þegns og vildi þess vegna vera með hirð konungs og gæta bróður síns. Þegar herförin var ráðin hefur hann gert ráð fyrir að Ingjaldur mundi haga svo til að þeir bræður yrðu banamenn Úlfanna, en síðan mundi hann drepa þá báða og þykjast þar með hefna bræðra sinna. Til að koma í veg

fyrir þetta fór Án í herförina; ef hann hefði gengið á land með hernum hefði hann orðið að berjast við hlið bróður síns, og gat konungur þá látið drepa þá báða og þykjast hefna bræðra sinna, en Án varð einnig að koma í veg fyrir að Þórir yrði banamaður þeirra. Hann tók því þann kost að skjóta að þeim úr launsátri. Þar með bjargaði Án bróður sínum, en síðar fór hann offari í viðskiptum sínum við konung, sem varð til þess að Ingjaldur drap Þóri þegn.

Þarna hefur höfundur Áns sögu vísvitandi beitt þeirri frásagnartækni að segja söguna einungis til hálfis, en láta öðrum eftir að ráða í hvað það var sem hann hafði látið ósagt. Hann fær áheyrendum sínum megindrætti sögunnar og þar með efni til umhugsunar og umræðu sem ef til vill leiðir til þess að þeir ljúki sögunni eins og hann hugsaði hana, eða búi til aðra sögu.

5

Við skulum að lokum líta í Jómsvíkinga sögu þá sem er varðveitt í AM 291 4to, skinnbók frá síðari hluta þrettánda aldar, og grípa þar niður sem Pálnatóki gerir dýrlega veislu í móti Haraldi Gormssyni Danakonungi. Þá var sögunni þar komið að Pálnatóki var orðinn einn ríkasti maður í Danmörku og mikill höfðingi. Faðir hans hét Pálnir, en föðurbræður Áki og Fjöltnir, sem var frillusonur. Fjöltnir var með konungi, en hafði áður komið því til leiðar með rógi sínum, að Haraldur lét drepa Áka. Í sögunni segir að konungur þekktist boð Pálnatóka og fór til veislunnar með mikið lið:

Og síðan lýstur á illviðri fyrir þeim, og koma þeir of kveldið til búanda eins, þess er Atli hét, og var hann kallaður Atli hinn svartí. Hann var maður félítill, og tók hann við konunginum með allri ölværð. Dóttir hans gekk of beina of kveldið, og hét hún Æsa og var kölluð Saum-Æsa; hún var mikil kona vexti og drengileg. Konungi leist vel á hana og mælti við föður hennar: 'Það er satt að ræða að beini má varla verða betri en hér er í frammi hafður við oss af þér, búandi, og lætur þú nú einn hlut verða undan dreginn við oss, og er dóttir þín Æsa og gás hennar (*Jvs291:43*).

Og er ekki að orðlengja það að konungur lá hjá Æsu um nóttina, en að morgni létti veðrinu.

Við lesum þetta eins og hverja aðra myndna og dálítið grófa frásögn og sjáum í fyrstu enga ástæðu til að gruna Pálnatóka um neitt annað en að hann

hafi verið að sinna þegnskyldu sinni þegar hann bauð konungi til veislu. En við lesum áfram, og þá kemur annað í ljós. Þegar stundir liðu framól Ása sveinbarn, en Pálnatóki tók hana og son hennar að sér og fékk hana til að kenna Haraldi barnið þegar hann sat næst veislu hjá honum, en konungur varð æfareiður og gekkst ekki við barninu. Síðan fóstraði Pálnatóki Svein son Saum-Æsu, eflði hann að skipum og liði þegar hann hafði aldur til og fékk hann til að herja í ríki Haralds, sem ekki gekkst við faðerni hans fremur en fyrr, og kom að lokum til bardaga milli þeirra feðga, og þá gafst Pálnatóka færi á að vege Harald. Þar með var Áka föðurbróður hans hefnt. En Sveinn varð síðan konungur í Danmörku og þekktastur undir nafninu Sveinn tjúguskegg.

Við hugum aftur að frásögnina af Haraldi og Saum-Æsu. Illviðri verður til þess að Haraldur varð að leita gistingar hjá bónda með þessu ískyggilega nafni, Atli hinn svartí, og nú vaknar sá grunur að þetta hafi verið gervingaveður, en Atli bóndi hafi ef til vill ekki verið maður af þessum heimi. Um Æsu dóttur hans er tekið fram að hún var mikil kona vexti, og gæti verið að þar hafi sögumaður verið að læða þeim grun að áheyrendum að hún hafi verið tröllatættar. Í því sem síðar segir af Atla kemur þó ekki annað fram en að hann hafi verið venjulegur bóndi. En hér glyttir í sagnaminni sem kemur fyrir í inngangi að Grímnismálum, sem áður var getið, og er algengt í íslenskum þjóðsögum frá síðari tímum, um galdramenn sem gera veður að mönnum til að ná þeim til sín eða koma þeim í aðstæður sem þeir ráða ekki við. Við tökum eftir að veðrinu létti að morgni, þegar Haraldur hafði lokið því erindi við Saum-Æsu sem Pálnatóki ætlaði honum. Við veitum því einnig athygli að Haraldur girtist Æsu og minnumst þess úr öðrum sögum að karlar stóðust ekki kyntöfra kvenna af öðrum heimi. Þar er sagan af Haraldi konungi hárfagra og Snæfríði nærtækt dæmi (*ÍF* XXIX:5–6, *ÍF* XXVI:125–27), einnig sagan af Skáld-Helga og Mýriði, flagði því á Grænlandi sem til hans kom hverja nótt í líki fagurrar konu (*Rímnasafn* I:138–42), eða frásagnir í helgisögum af djöflum sem breyttu sér í líki fagurra kvenna til að freista hreinlífismanna. Annað sagnaminni sem bersýnilega hefur verið notað í þessari frásögn er það sem í fræðiritum er kennt við Sohrab og Rustem (Helgi Guðmundsson 1967:83, 88–93) og kemur fyrir í íslenskum sögum, Kjalnesinga sögu, Áns sögu bogsveigis og Eiríks sögu rauða. Margaret Schlauch nefnir einnig Gibbons sögu og drepur á frásögn Jómsvíkinga sögu af 'the son of King Harald by a serving woman', sem að lokum varð banamaður föður síns (1934:114–18).

Atli hinn svartí er ekki nefndur í öðrum gerðum Jómsvíkinga sögu en Jvs291. Mig grunar samt sem áður að hann hafi verið í upphaflegri gerð sög-

unnar, en þeim sem skrifuðu aðrar gerðir hafi ekki þótt viðeigandi að nefna þennan afa Sveins konungs tjúguskeggs, ef til vill vegna þess að þeir hafi verið í vafa um ætt hans og eðli. Adam úr Brimum segir að Sveinn hafi gengið í lið með þeim mönnum í Danmörku sem köstuðu kristni (*Quellen* XI:260–62), og trúlega er ýjað að því að Sveinn hafi gerst trúniðingur þar sem segir af dauða hans bæði í enskum og íslenskum ritum, meðal annars í Ólafs sögu helga eftir Snorra Sturluson. Þar er vitnað í sögn enskra manna ‘að Játmundur hinn helgi hafi drepið hann með þeim hætti sem hinn helgi Merkúrius drap Júlíanum níðing’ (*ÍF* XXVII:14).

Ef sagnir hafa verið til um að Sveinn konungur tjúguskegg hafi verið kominn af vættum í móðurkyn var eðlilegt að sögur kæmust á kreik um að hann hafi gerst trúniðingur. Höfundur Jómsvíkinga sögu í AM 291 4to skiptir sér ekkert af því, en lætur viðmælendur sína þó ráða í hálfsgæða sögu, að Sveinn hafi komið undir fyrir galdur. Mig grunar að hann hafi þekkt sagnir um að Atli hinn svarti og Æsa dóttir hans hafi ekki verið mennskrar ættar, en ef svo hefur verið hefur hann auðvitað séð að ekki mátti spilla sögunni með því að segja það berum orðum, heldur aðeins læða óljósum grun að njótendum sögunnar og láta þeim eftir, hverjum fyrir sig eða í sameiningu, að ráða í hið ósagða.

Ég hef hér á undan rakið dæmi úr gömlum bókum um þá sérkennilegu aðferð sögumanns að láta þá sem njóta frásagnarinnar sjálfa ráða í það sem hann lætur ósagt, segja söguna þannig að hún eggji njótendur á að fylla í eyðurnar, hverjum og einum fyrir sig eða í félagi við aðra, — ráða gáturnar sem sögumaður leggur fyrir þá, hverfa inn í heim sögunnar og velta fyrir sér hverjir séu að verki og hvað vaki fyrir þeim, þannig að sagan, þótt hún sé lesin á enda, haldi áfram að gerjast í hugum þeirra sem hlýddu. Ég hef grun um að þar sem þessari frásagnartækni er beitt í rituðum bókum sé hún arfur frá munnlegri sagnalist. Þetta sé aðferð sögumanns að ná lífandi sambandi við þá sem hlýða á hann, — aðferð hans við að veiða áheyrendur í net sagnalistarinnar. En ég hef engin tók haft á að leita uppi svipuð vinnubrögð rithöfunda á öðrum tímum eða í annarra þjóða bókmenntum, og skáldskap okkar Íslendinga hef ég ekki fylgst svo vel með á síðustu áratugum að ég geti sagt um hvað þar er að finna, en skal þó aðeins nefna að Halldór Laxness hefur brugðið þessum listbrögðum fyrir sig, til dæmis í *Sjálfstæðu fólki*, og Gyrðir Elíasson veit ég að kann að beita lesendur sína þessum brögðum.

RITASKRÁ

- DgP* = *Danmarks gamle Personnavne*. ... Udgivet af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under medvirkning af Rikard Hornby. I. Fornavne. København, 1936–1948.
- Falk, Hjalmar. 1914. *Altnordische Waffenkunde*. Kristiania.
- FAS II* = *Fornaldar sögur Norðrlanda eftir gömlum handritum útgefnar af C. C. Rafn*. II. Kaupmannahöfn, 1829.
- Foote, Peter. 1964. *On the Saga of the Faroe Islanders*. An Inaugural Lecture Delivered at University College 12 November 1964. [Endurpr. í *Aurvandilstá* 1984:165–186.]
- FærÓH 1978* = *Færeyinga saga*. Íslensk úrvalsrit. Íðunn, Reykjavík, 1978.
- FærÓH 1987* = *Færeyinga saga*. Útg. Ólafur Halldórsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 1987.
- Helgi Guðmundsson. 1967. Um Kjalnesinga sögu. Nokkrar athuganir. *Studia Islandica*. Íslensk fræði. 26. Heimspékideild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarssjóðs, Reykjavík.
- HemGFJ* = Hemings þáttur Áslákssonar. Ed. Gillian Fellows Jensen. *Editiones Arnarnæmæ*. B 3. Munksgaard, Copenhagen, 1962.
- Hofmann, Dietrich. 1984. Die Vision des Oddur Snorrason. *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen på hans 70-årsdag den 9. juni 1984*, bls. 142–151. Øvre Ervik.
- ÍF II* = Egils saga Skalla-Grimssonar. Útg. Sigurður Nordal. *Íslensk fornrit*. II. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1933.
- ÍF VI* = Vestfirðinga sögur. Gísla saga Súrssonar, Fóstbræðra saga, Þáttur Þormóðar, Hávarðar saga Ísfirðings, Auðunar þáttur vestfirzka, Þorvarðar þáttur krákunefs. Útg. Björn K. Þórólfsson og Guðni Jónsson. *Íslensk fornrit*. VI. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1943.
- ÍF XII* = Brennu-Njáls saga. Útg. Einar Ól. Sveinsson. *Íslensk fornrit*. XII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1954.
- ÍF XXVI* = Snorri Sturluson. Heimskringla I. Útg. Bjarni Aðalbjarnarson. *Íslensk fornrit*. XXVI. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1941.
- ÍF XXVII* = Snorri Sturluson. Heimskringla II. Útg. Bjarni Aðalbjarnarson. *Íslensk fornrit*. XXVII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1945.
- ÍF XXVIII* = Snorri Sturluson. Heimskringla III. Útg. Bjarni Aðalbjarnarson. *Íslensk fornrit*. XXVIII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1951.
- ÍF XXIX* = Ágrip af Nóregskonunga sögum. Fagrskinna – Nóregs konunga tal. Útg. Bjarni Einarsson. *Íslensk fornrit*. XXIX. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1985.
- ÍM II* = Áns rímur bogsveigis. Útg. Ólafur Halldórsson. *Íslenskar miðaldarímur II*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 1973.
- Jvs291* = *Jómsvíkinga saga efter arnamagnænska handskriften N:o 291. 4:to i diplomatariskt aftryck utgifven*. Af Carl af Petersens. STUAGNL VII. København, 1882.
- Konungsbók eddukvæða. Codex Regius. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi Gl. kgl. sml. 2365 4to. Vésteinn Ólason ritaði inngang. Guðvarður Már Gunnlaugsson ritstýrði textum. *Íslensk miðaldahandrit*. Manuscripta Islandica Medii Aevi. III. Lögberg – Edda - miðlun og útgáfa, Reykjavík, 2001.

- Lie, Hallvard. 1937. *Studier i Heimskringlas stil*. Dialogene og talene. Oslo.
- Lind, E. H. 1905–1915. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala.
- MorkFJ* = *Morkinskinna*. Udg. Finnur Jónsson. STUAGNL. København, 1932.
- Ólafur Halldórsson. 1984. Maðurinn með refðið. *Pétursskip búið Peter Foote sextugum 26. maí 1984*, 45–50. Reykjavík. [Endurpr. í *Grettisfærslu*. Safni ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefnum út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990, bls. 470–474. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson. 1997. Hálfsgögð sagan. *Frejas Psalter*. En psalter i 40 afdelinger til brug for Jonna Louis-Jensen, bls. 138–142. Det arnamagnæanske Institut, København.
- ÓIOFJ = *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*. Udg. Finnur Jónsson. København, 1932.
- ÓITrEA II = Óláfs saga Tryggvasonar en mesta. Udg. Ólafur Halldórsson. II. *Editiones Arnarnagæanæ*. A 2. Munksgaard, København, 1961.
- Quellen XI* = *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*. XI. Herausgegeben von Rudolf Buchner. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe. Darmstadt, 1976.
- Rímnasafn*. Samling af de ældste islandske rimer. Udg. Finnur Jónsson. I. STUAGNL. København, 1905.
- Schlauch, Margaret. 1934. *Romance in Iceland*. London.
- Sigurður Nordal. 1920. *Snorri Sturluson*. Reykjavík.
- Sæmundar Edda hins fróða*. Útg. Sophus Bugge. Christiania, 1867.
- Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*. Udg. Magnus Olsen. STUAGNL. København, 1906–08.
- Þjóðsögur JÁ* = *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. II. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. Bókautgáfan Þjóðsaga, Reykjavík, 1954.

SUMMARY

In this article I try to describe the art and intent of the unique narrative devices employed by some of the anonymous authors of the Icelandic sagas to arouse the interest of their audience and activate their imagination, sometimes by telling as true a story that the audience, unassisted by the author, later on is supposed to discover as a fraud, sometimes by leaving their audience with an unsolved mystery to ponder. Some authors tell only of the deeds and fates of the characters, without any explanations and virtually no indication of their thoughts or motivation, in this way abandoning their audience to the wondrous art of storytelling and leaving it up to them to find their way. By this narrative technique they encourage the audience to fill in the gaps, whether singly or in collaboration with others, to solve the puzzles which the saga narrator lays before them, to enter into the world of the saga and to ponder who is behind the work and what is its intention, so that the saga, even when the reading is over, continues to ferment in the minds of those who listened. I suspect that the use of this narrative technique in written books is a legacy from oral tradition, that it is a means by which

the saga narrator can have a lively interchange with his listeners, catch them (so to speak) in the net of oral narrative. I have not been able to study the use of this technique by authors from other times or literary traditions, nor I have kept up with our own Icelandic literature in recent decades so as to be able to say what might be found there — but I would point out that Halldór Laxness used this device, for example in *Sjálfstætt fólk*, and I know that Gyrðir Elfásson is skilled at whetting his readers in this way.

Ólafur Halldórsson
Álfaskeiði 96
220 Hafnarfjörður
olafurha@am.hi.is